

Juhász Zoltán

Páva

Az eucharisztia és a kiengesztelődés viszonya a Didachében¹

I. Bevezetés

I.1. A Didaché felfedezése

A jeruzsálemi görög-ortodox patriarchátus könyvtára 1887-től őrzi a *Jeruzsálem* 54 Kódexet, amely a keresztyén ókor egyik elterjedt és kedvelt írásművét tartalmazza, a görög nyelven írt Didachét. A kódexet 1873-ban Seres görög-ortodox metropolitája, Philotheos Bryennios fedezte fel a konstantinápolyi Szent Sír kolostor könyvtárában. 1875-ben ő ismertette először a 19 x 15,5 cm nagyságú pergamenkódexet. 120 lapból áll és Kr. u. 1056. június 11-én, két évvel a nagy szkizma után, egy Leó nevű írnok másolt kéziratában maradt fenn az utókor számára. 1883 vége felé Bryennios, aki ekkor már Nikomedia metropolitája volt, lefordította a kéziratot, és bevezetővel, jegyzetekkel ellátva újból kiadta. Később a Didachének etióp, kopt, szír, grúz és latin nyelvű változatai is előkerültek.

I.2. A Didaché keletkezése és címe

I.2.1. A Didaché keletkezésének ideje

A Didachét elsőként Caesareai Eusebius († 339), az egyháztörténet atyja említi. Tíz könyvben foglalta össze az egyház történetét 324-ig. 312-ben keletkezett *Egyháztörténetének* egyik fejezetében felsorolja az egyház szent könyveit, különbséget téve a kanonikus, kétes és apokrif könyvek között. A kétesek (υόθοι) közt megemlíti egy olyan könyvet is, amelyet az apostolok tanításainak nevez.²

A kézirat idejének meghatározásánál segítségünkre van az a különbség, amely a könyv hagyományos és a szerkesztett változata között jelentkezik. A hagyományozott rész archaikus karakterrel bír, amely a *Két út* traktátusára,³ a liturgiai formára⁴ és a ka-

¹ A 2005. november 5-én Torján, a Kézdi-Orbai Református Egyházmegye Presbiteri Konferenciáján elhangzott előadás bővített változata.

² Eusebius: *Kirchengeschichte* III. 25. 4. Herausgegeben von Eduard Schwartz. 5. Aufl. Akademie-Verlag, Berlin in Arbeitsgemeinschaft mit dem J. C. Hinrichs Verlag, Leipzig 1952, 104.

³ Didaché, azaz a tizenkét apostol tanítása, 1,1–6,2. In: *Apostoli atyák. Ókeresztyény írók*. III. kötet. Szerkesztette Vanyó László. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1980, 93–96. Ez a rész, eltekintve az 1,3–2,1 szakasztól, mivel kevés keresztyén elemet tartalmaz és számos helyen párhuzamot mutat különböző zsidó iratokkal, több kutatót győzött meg afelől, hogy a „két út” tanítást zsidó eredetűnek minősítse, amely prozelitáknak szóló oktatás.

⁴ Didaché 7,1–10,7. In: *Apostoli atyák. Ókeresztyény írók*. III., 96–98. (A továbbiakban a kötetet az *i. m.* fogja jelölni.)

rizmatikus vándorok⁵ felvételére vonatkozik, s ami arra enged következtetni, hogy az irat szerkesztője már meglévő forrásokot használt fel. Erről a régebbi részről tehát megállapítható, hogy a Kr. u. az 1. század második felében keletkezett. Némely kutató ezt pontosabban a 60–70-es évekre datálja.

A szerkesztett változat vizsgálatából viszont kitűnik, hogy még nem mutat egyház-szervezetet. Nincs még hierarchikus egyházvezetés, mert a püspökök és a diakónusok mellől hiányoznak a presbiterek, a közösségekben pedig még jelen vannak a vándor-próféták.⁶ Ezek alapján elképzelhető, hogy a végleges változat 90–115 között készült, ugyanis „a Didaché az Antiochiai Szent Ignatiosz előtti egyházi állapotokról tudósít”.⁷ Ignatiust, aki magát Szíria püspökének nevezte, a hármass hierarchia – püspök, presbiter, diakónus – hirdetőjeként tartják számon. Nála az egyházi hierarchia és liturgia a mennyei hierarchia és liturgia képmása. Az Atya, Jézus Krisztus és az apostolok a mennyei hierarchiához tartoznak. Az Atya mindenki püspöke (ἐπίσκοπος), Krisztus az Atya képe (τύπος), az apostolok pedig Isten tanácsa (συνέδριον). A püspököt Ignatius nem az apostolokhoz, hanem közvetlenül az Atyához kapcsolja, a presbiterek testületét pedig az apostolok kollégiumához. A püspököt Isten kegyelmének mondja, a presbitereket Jézus Krisztus törvényének, a diakónusokat Isten egyháza sáfárainak. Az egyházat Ignatius⁸ nevezi először egyetemesnek, katolikusnak, mint ami egész földön elterjedt, s úgy tartja, hogy az egyetemes egyház minden egyes részegyháza a mennyei egyház tükörképe.⁹

Míndezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a Didaché időben a Korinthusi, Római, Zsidókhöz írt levelek után íródhatott, de egybeeshet a Márk, Máté, Lukács evangéliumának, Az apostolok cselekedeteinek, valamint a Tamás evangéliumának, a Barnabás levelének keletkezésével, és talán megelőzte a János evangéliumát és leveleit.

I.2.2. *A Didaché keletkezésének helye*

A szöveg keletkezésének helye valószínűleg Szíria vagy Palesztina. (A régebbi kutatás Egyiptomot említi.) Ezt Didaché néhány verse is alátámasztani látszik, tudniillik ha *rendelkezésre álló víz*¹⁰ vagy a *kenyér* és a *hegy*¹¹ földrajzi vonatkozásban való említésére tekintünk. Ugyanakkor a Jézust követő mozgalom még igen elevennek tűnik Didaché gyülekezeteiben, mert minden apostolt úgy kell fogadniuk, mintha maga az Úr látogatna hozzájuk.¹² (A 12. rész ezt már általánosítja, amikor megjegyzi, hogy mindenkit, aki az Úr nevében érkezik, be kell fogadni, de meg is kell vizsgálni.¹³ Nagy valószínűséggel ezek is Szíriára vagy Palesztinára utalnak.)

⁵ Didaché 11,4–12; *i. m.* 98–99.

⁶ Uo. 15,1–3; *i. m.* 100.

⁷ Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1980, 128.

⁸ 115 körül Trajanus császár uralmának alatt Rómában a vadállatok között szenvedett mártírhálált. Eusebius: *i. m.* III. 22., 97.

⁹ Vö. Vanyó L.: *i. m.* 103–115.

¹⁰ Didaché 7,2; *i. m.* 96.

¹¹ Uo. 9,4; *i. m.* 97.

¹² Uo. 11,4; *i. m.* 98.

¹³ Uo. 12,1; *i. m.* 99.

II. Lakoma vagy eucharisztia

II.1. A jeruzsálemi apostoli gyűlés

Az őskeresztyénség szűkebb értelemben a jeruzsálemi keresztény egyházat jelentette, de tágabb értelemben magában foglalta az apostolok által alapított egyházakat is, melyek Palesztinán kívül éltek. Palesztina mellett így hamar kapcsolatba kerültek keresztények pogányokkal, éspedig Damaszkuszban és Antiochiában.¹⁶ A velük való érintkezés során szükségessé vált annak tisztázása, hogy mit kell megkövetelni a pogányoktól, ha keresztény hitre akarnak térni, s milyen mértékben legyenek kötelezőek számukra a mózesi törvény előírásai, ugyanis a kereszténységet felvett zsidók betartották a törvény előírásait. Meg kellett tehát találni azt az utat, amely mindkét csoport számára járható, anélkül, hogy lelkiismeretükben megsérülnének. Pál apostol levelei alapján részletes képet alkothatunk a keresztényé lett pogányok életéről, kérdéseiről.

Miként tekintett a pogányság a kereszténységre, amikor először találkozott vele? Ugyanazt a képet vetítette a kereszténységre, amelyet már kialakított a zsidóságról, s így a kereszténységet zsidó szektának tartotta. A pogány világ fenntartásai nagy akadályt jelentettek a keresztény misszió számára. A fiatal egyháznak tehát meg kellett fontolnia: tegye-e kötelezővé a zsidó előírásokat a pogányok számára, s ha igen, milyen mértékben? Ha elfogadták az evangéliumot, kötelezők-e még a mózesi törvény által előírt rituális parancsok?

A farizeus ágból lett keresztények kötelezővé akarták tenni a törvény előírásait, míg a nyitottabb irányzat úgy érvelt, hogy a megtérő pogányoknak nem kötelező a körülmetélés, hiszen az evangélium az egyetemes törvény, mely most már az egész világra érvényes. A vita a Kr. u. 50-ben tartott jeruzsálemi, apostoli gyűlésen dőlt el, amelyről az ApCsel 15 tudósít részletesen. Ez a gyűlés – vagy közismerten zsinat – irányt szabott a pogányok közötti misszióknak. Erről a zsinatról bizonyára a Didaché írójának is tudomást kellett szereznie.

A jeruzsálemi zsinaton többek között határozat született abban a tekintetben, hogy a megkeresztelkedett pogányok az egyház teljes jogú tagjai, anélkül, hogy körül kellene metélniük. Az apostoli zsinat határozata továbbra is tilalmazta a bálványáldozati lakomán való részvételt. Ugyanis az ilyen lakomán való részvétel összeegyeztethetetlen volt az úrvacsorával, az eucharisziával. Ennek hátterét Pál apostol részletesen kifejtette a korinthusi keresztények előtt.¹⁷ A zsinat tilalmasnak jelentette ki még a paráznaságot és a vér fogyasztását.

II. 2. Az eucharisztia jelentése

II.2.1. A בָּרַךְ és az εὐχαριστία megfeleltetése

Az εὐχαριστία, εὐχαριστεῖν kifejezések használata a keresztény szóhasználatban a בָּרַךְ héber gyökre vezethető vissza. Ezért nem a profángörög jelentésükben, hanem mint semitizmusként kell értelmeznünk.

¹⁶ Köznapi értelemben itt és a következőkben a pogány megjelölés azokra értendő, akik nem keresztények, illetve nem zsidók.

¹⁷ Vö. Vanyó László: *i. m.* 36–39.; 1Kor 10,14–33.

A בָּרַךְ értelme kétirányú: az ember részéről az Isten irányába *Istent dicsérni, magasztalni*; az Isten részéről az ember és a dolgok irányába pedig a *megáldani*. Amikor az emberek áldanak, azt csak abban az esetben tehetik, ha azt megelőzően Istentől már kérétek, ugyanis kizárólag Isten minden áldás egyetlen forrása. Az ember csakis embert áldhat meg és sohasem valamilyen dolgot. Ezeket *meztisztítja* vagy *megszenteli*.

Az Ótestamentumban a בָּרַךְ ige gyakran fordul elő a költői szövegrészekben, mindenekelőtt a zoltárookban. Mint a dicséret szava, jellegzetes formát ad az imádságnak: Isten magasztalása felkiáltással kezdődik, és a magasztaló ez után nevezi meg a magasztalás okait.¹⁸ Emellett az Ótestamentumban az anyagi adományt, az ajándékot is jelenti, amelyet áldáskívánással, üdvözlettel vagy elismerő kifejezéssel nyújtanak át.¹⁹

Az áldás fontos szerepet játszott mindennapi életében és a zsinagógai istentiszteletben. A kegyes zsidó számtalan esetben magasztalja Istent. A *Tizennyolc áldás* (imádság) a zsinagóga reggeli istentiszteletének legfontosabb gyülekezeti imádsága. Ezen az istentiszteleten a gyülekezet tagjai a בָּרַךְ-ra mindig *ámennel* felelnek. Mindenkinek, az asszonyoknak, szolgálóknak és a gyerekeknek is, napjában háromszor kell elmondaniuk a tizennyolc áldást.²⁰ Az áldás elegendhetetlen a mindennapi ételért való rövid hálaadásban, amely így kezdődik: *Dicsértessél te, Urunk, mi Istenünk, világ Királya...*²¹

II.2.2. *Αὐχαριστία* mint a בָּרַךְ fordítása

A héber áldás a görög nyelvben többnyire az εὐχαριστία, εὐχαριστεῖν kifejezésekben jelentkezik, de az εὐλογία, εὐλογεῖν szavak is kifejezhetik. Az Újszövetség gyakorta alkalmazza a δοξάζειν és ἐξομολογεῖσθαι kifejezéseket a magasztalás kifejezésére. Történetileg szemlélve bizonyos, hogy az εὐλογεῖν – szemben az εὐχαριστεῖν szóval – régebbi és inkább megfelel a héber áldásnak, de a kétféle szóhasználat még a kereszténység előtti időre nyúlik vissza. Az Újszövetség mindkét kifejezést szinte egyforma gyakorisággal használja a héber áldás fogalmára, és pedig jelentéskülönbség nélkül. Ez különösen ott látható, ahol az εὐλογεῖν és az εὐχαριστεῖν két teljesen azonos kifejezés mögött áll (ld. például Pál apostol szóhasználatát az úrvacsora összefüggésében).²²

¹⁸ Vö. Neh 9,5.

¹⁹ Vö. 1Móz 32,14–22.

²⁰ Stüber, Alfred: *Eulogia* címszó in: *Reallexikon für Antike und Christentum* 6. 1966, 903–904.

²¹ Ez után a kenyérrért és a borért való hálaadás következik: ... a kenyérrért, amelyet hagyjál a földből felbukkanni... a szőlőtő gyümölcsét, amelyet teremtetél. Terjedelmesebb az evés utáni imádság. Ezt a magasztalást egy felkiáltással vezeti be és három, később négy részben beszél a kehelyről, mint amely lezárja az étkezést: *Dicsértessél Urunk, Istenünk, világ Királya, aki az egész földet jósággal, kegyelemmel, irgalommal táplálsz. Köszönjük Neked, Urunk, mi Istenünk, hogy Te nekünk jó és bőséges országot engedél birtokba vennünk. Könyörülj Urunk, Istenünk, Izráel, a te néped felett, és Jeruzsálem, a te városod felett, és a Sionon, a te gyönyörűsége lakóhelyed felett és a te oltárod és a te templomod felett. Dicsértessél Urunk, te, aki Jeruzsálemet építet.* Stüber, Alfred: *i. m.* 904.

²² A profángörögben az εὐλογεῖν: jól beszélni, dicsérni, magasztalni, méltatni. Az εὐχαριστία pedig: hálnak lenni, köszönni, amely egyértelmű és pontosabb, mint az εὐλογεῖν, ugyanakkor a בָּרַךְ fordítására csak bizonyos esetekben találó. Ugy tűnik, hogy az εὐχαριστεῖν a görög érzelmvilágot elégíti ki. Pszichológiai jelenség, de a késő-antik vallásfilozófia elterjedése után mégis alapot vetett annak a gondolatnak, hogy az ember anyagi áldozat által akarja kifejezni lelki háliját az isteni jó cselekedetekért. Stüber, Alfred: *i. m.* 904.

III. Az eucharisztia a Didachében

III.1. Az eucharisztia-imádság mint a liturgia meghatározó eleme

A Didaché, mint a legrégebbi ránk maradt ún. egyházi rendtartás, 16 fejezetből áll. Az első hat fejezet erkölcsi tanításokat tartalmaz. Az utána következő négy fejezet (7–10) előírásokat ad a keresztesítésre és az eucharisziára. A 11–15. fejezetek az egyházi rendtartással foglalkoznak: az egyházi tisztségekkel; a vándortanítók, apostolok, próféták szerepével; a püspökök és a diakónusok szolgálatával. A művet eszkatologikus hangvételű fejezet zárja (16). Ez nagy rokonságot mutat a Máté evangéliuma 24–25. fejezeteivel, amelyben szó van Jeruzsálem pusztulásáról, Krisztus visszajöveteléről és a világ végétől.

Az εὐχαριστία, εὐχαριστεῖν fogalmakkal három fejezetben találkozunk: a 9., 10. és 14. fejezetekben. A 9. és a 10. fejezet hosszabb, összetartozó szövegrészt alkot, amely az étkezés előtti²³ és az étkezés utáni²⁴ imádságokat, valamint kultikus felkiáltásokat²⁵ és utasításokat²⁶ tartalmaz. A 9,1–4 és a 10,1–6 versek archaikus liturgikus formára utalnak. Ezekre nincsen más példa az ókeresztény egyházi irodalomban. A 9,5 és a 10,7 versek megjegyzései alapján úgy tűnik, hogy a szerkesztő kiegészítette a régi formát. A Didaché asztali imádsága zsidó minták alapján jött létre, amely azonban erősen krisztianizálódott. Az imádságok közötti kapcsolat arra utal, hogy a gyülekezeti hagyomány még szorosan kapcsolatban állt a zsidó milióval.

A 9. és 10. fejezetek az írat legnehezebb részei közé tartoznak. A tudományos kutatás a mai napig sem szolgál teljesen megbízható eredményt. A leghevesebb vita a körül zajlik, hogy vajon a három eucharisztia-imádság az agapé (gyülekezeti étkezés) tartozéka, vagy pedig a szűkebb értelemben vett eucharisztia-vacsorához kapcsolódott.

A Didaché műfajának helyes meghatározásához Kurt Niederrwimmer ad útmutatást, és bemutatja a kutatók különféle nézeteit.²⁷ A kutatók többsége eucharisztikus ünnepi étkezésre gondol, például Adolf Hamack²⁸ is, mások azonban agapéra.²⁹ Hans Lietzmann itt az eucharisztia kettős eredetét véli felfedezni: „agapé... amelyet eucharisztikus ünnep vezet be”.³⁰ Klaus Wengst véleménye szerint a 9. fejezetben olyan együttlétről van szó, amely pusztán lakoma, a jóllakás kedvéért szervezett ebéd vagy vacsora, és lényegét tekintve semmilyen érdemleges jelentéssel nem bír.³¹

Ha figyelembe vesszük a mű korábbi, illetve szerkesztett változatait, akkor a következőket állapíthatjuk meg: az első közösségi étkezésnek nincsen sákramentumi jellege, s talán *agapé*, amely a test megelégitését szolgálja. Ezt minden esetben a bor és a kenyér

²³ *Didaché* 9,2b.3b.4.; *i. m.* 97.

²⁴ Uo. 10,2–5.; *i. m.* 98.

²⁵ Uo. 10,6; *i. m.* 98.

²⁶ Uo. 9,1.2a.3a.5.; 10,1,7; *i. m.* 97–98.

²⁷ Niederrwimmer, Kurt: *Die Didaché. Kommentar zu den Apostolischen Vätern. Bd. 1.* Vandenhoeck&Ruprecht. Göttingen 1989, 176–180.

²⁸ Bryennios *Didaché* publikálása után Adolf Harnack volt az, aki az elsők között vizsgálta még a felfedezett íratot. Kutatásának eredményéről nagyon részletes tanulmányt is írt. Ld. Harnack, Adolf: *Die Lehre der zwölf Apostel nebst Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts.* Leipzig 1886. Nachdruck, Akademie Verlag, Berlin 1991.

²⁹ Pl. Baumgartner, Ephrem: *Die Agapen in der Didache.* Buch- und Kunstdruckerei Union Solothurn 1909.

³⁰ Niederrwimmer, Kurt: *i. m.* 177.

³¹ Uo. 178–179.

fölötti rövid áldás vezet be, és pedig a zsidó bor- és kenyéradás mintái szerint. A jóllakást³² hálaadó imádság követi, amely szintén a zsidó imádság erősen krisztianizálódott reprodukciója. A hálaadó imádság ugyanakkor a soron következő úrvacsorai ünneplés bevezetője.³³ Ezt az imádságot követte a meghívás,³⁴ illetve a próféták szabad könyörögése,³⁵ majd maga az úrvacsora.

A Didaché eucharisztia-imádságában a zsidó hagyomány nyomai még világosabban kimutathatók. Jóllehet hiányzik belőle a ἡ ἀνάμνησις – *megemlékezés* kifejezés, a kenyér és a bor vétele mégis a Krisztusra való emlékezést jelentette. Amiképpen a zsidó hagyományban a körülmetélés a jele és követelménye az Istenhez való tartozásnak, aképpen a keresztyén hagyományban a keresztség, Krisztus Isten országába gyűjti össze az egyház tagjait, ez arra az ígéretre épül, hogy Isten összegyűjti Izráel gyermekeit az egész világból. Ezek az eucharisztiai való részvétel feltételei és követelményei; s az imádság záró része világosan meg is fogalmazza ezt: *gyűjtsd össze a négy szél irányából, a megszenteltet, országodba, amit neki készítettél.*³⁶

Jézus szintén Isten országának eljövételéről beszél az úrvacsora szereztetésekor: *Mert mondom néktek, hogy többé nem eszem abból, míglén beteljesedik az Isten országában.* (Lk 22,16) Illetve: *Mert mondom néktek, hogy nem iszom a szőlőtőkének gyümölcséből, míglén eljő az Isten országa.* (Lk 22, 18) A bor az öröm szimbóluma. A messiási birodalom nagy örömet jelent, amire nézve mi az úrvacsorával ünnepelünk. Még nyomatékosabban: az úrvacsora ennek a jövőnek elővételezése a jelenben. Kóstoló arra, hogy felébressze és ébren tartsa az Isten országa utáni vágyakozást. Ezt erősíti meg az imádság végén elhangzó arám felkiáltás is, amely az ősegyház gyakorlatára utal, és amelyet Pál apostol is idéz: μαρναθαί,³⁷ (1Kor 16,22: μαρνα θα) A Didaché ezt egybeírja. A μαρναθαί (μαρὰν ἀθά, illetve μαρὰνα θᾶ) így fordítható: *az Úr eljött! Vagy: Jövel Urunk mielőbb!* Az ősegyház a μαρναθαί eme kettős jelentésének a tudatában élte nemcsak ünnepnapjait, hanem a hétköznapijait is.³⁸

III.2. Az eucharisztia és a láthatatlan jegyek

A 10. fejezetben az eucharisziához olyan fogalmak társulnak, amelyek egyértelműen Jézus Krisztusra vezethetők vissza, aki szolgálként kinyilvánította az Atya hatalmát a világnak. Itt a γνῶσις, πίστις és az ἀθανασία folyamatot feltételez.³⁹ Krisztus földi élete a tudás megszerzéséről és a hit megéléséről szólt. Ebben a legnagyobb próbatétel az ő halála volt. Feltámadásával azonban az örök életet biztosította. Ezeket Isten szolgálja, Jézus Krisztus által jelentette ki, de nemcsak úgy, mint aki Δεσπότης,⁴⁰ hanem úgy is, mint aki Παντοκράτωρ, vagyis aki nemcsak Teremtője, hanem egyben teremtményeinek kegyelmes Fenntartója is. A Δεσπότης Παντοκράτωρ, a Mindenható

³² Didaché 10,1; *i. m.* 98.

³³ Uo. 10,2–5; *i. m.* 98.

³⁴ Uo. 10,6; *i. m.* 98.

³⁵ Uo. 10,7; *i. m.* 98.

³⁶ Uo. 10,5; *i. m.* 98.

³⁷ Uo. 10,6; *i. m.* 98.

³⁸ Lietzmann, Hans: *Die Didache. Mit kritischem Apparat.* Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 6. 3. Aufl. A. Marcus und E. Weber's Verlag. Bonn 1923. 11.

³⁹ *Didaché* 10,2; *i. m.* 98.

⁴⁰ Isten megszólítása – δεσπότης – hellén–zsidó örökség. Az Újszövetségben *gazda, tulajdonos* jelentéssel egyaránt vonatkozik Istenre és Krisztusra, mint *Úra*. Vö. Lk 2,29; ApCsel 4,24; Jel 6,10; 2Pt 2,1; Júd 4. A szó jelentése az idők folyamán negatív jelentésűvé változott.

Uralkodó különösen azoké az embereké, akik eledelt és italt nyernek az ő kezéből, és ezért neki hálát adnak. Így követi az imádság a zsidó mintát, nem szó szerint, hanem tematikusan.

A 10. fejezet 3. versében a *nekünk* többes szám túllép a zsidó előképen, mert Isten minden embernek ad földi eledelt és földi italt. Nekünk, vagyis a keresztyéneknek Isten *lelki eledelt és italt* ad az *örök életet Szolgája* [Jézus Krisztus] által. Az imádság úgy érthető, mint amely a szűkebb értelemben vett eljövendő eucharisziára tekint. Ez a látásmód minősíti át az úrvacsora kenyerét és borát sákramentummá. Ebben a sákramentumi étkezésben a földi táplálék átlényegül és pneumatikus szintre emelkedik. Ezért itt többről van szó, mint pusztán földi eledelről, mert amit Krisztus közvetít, az az örök élet (ὁὡν αἰῶνος).⁴¹

III.3. Az eucharisztia és az áldozat

A 9. és a 10. fejezetek után a 14. még egyszer visszatér az eucharisztia kérdésére. A Didaché szerkesztője az olvasót az Úr napjának idejére vezeti, a nyugalom napjának istentiszteletére. Elsősorban a kiengesztelődésről, mint a megtisztulás elengedhetetlen feltételéről beszél, ami feltétlenül szükséges az áldozat végrehajtásához. Amikor megfogalmazza az egyházi nevelés és rendtartás előírását, feltételét, mindvégig a helyi gyülekezetet tartja szem előtt. A kenyér megtörésénél és a hálaadásnál a gyülekezeti tagoknak be kell ismerniük bűneiket, hogy az étkezésnél, az áldozat végrehajtásánál tiszták legyenek. Nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy itt személyes vagy közösségi bűnvallásról van-e szó. A nyilvános bűnvallástételt, amely az élet és az örök élet útjának előfeltétele, már idézi 4,14 (Két út traktátusa).⁴² A bűnök beismerése megtisztítja az eucharisziában résztvevőt, s egyúttal feltételezi, hogy az áldozat is tiszta.⁴³ Ugyanis a görög καθαρός itt *kultikus tisztaság*ot jelent.

A ἡ θυσία – *áldozat, áldozat bemutatása, áldozati ünnep* (háromszor fordul elő, harmadszor Mal 1,11–14 idézeteként) alatt két dolgot érthetünk: először az eucharisztiaünnep szent aktusát, illetve azt az áldozatot, amely eucharisztikus elemekkel kapcsolódik össze. Ez által a Didaché 14,1–3 az úrvacsorának, mint áldozat bemutatásának a legrégebb értelmezését adja. Másodsor: az áldozat bemutatása eucharisztikus imádság is lehet, amelyet maga a gyülekezet ajánl fel. Ez szennyezett, amikor bűnös mondja és tiszta, amikor a bűnt leróják.

A tisztaság megkövetelése a 14,2 versben konkretizálódik: tiszta az áldozat, ha az megbékélt személytől származik. Vagyis az idők végezetének testvéri sokaságában többé nem lesz ellenségeskedés. A keresztyénnek nem szabad részt vennie az eucharisztikus étkezés istentiszteletén mindaddig, amíg ki nem békült ellenségével. Az eucharisziáról és az áldozatról szóló tanítást a szerkesztő a LXX-ből vett és már említett malakiási idézettel zárja. Ez az idézet az ókeresztény egyház életében igen fontos volt. Többnyire Malakiás könyvének idézetét használták kiindulópontként, hogy a régi szö-

⁴¹ Εὐ, δέσποτα παντοκράτορ, ἔκτισας τὰ πάντα ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, τροφήν τε καὶ ποτὸν ἕδωκας τοῖς ἀνθρώποις εἰς ἀπόλαυσιν, ἵνα σοι εὐχαριστήσωσιν, ἡμῖν δὲ ἕχαρισίω πνευματικὴν τροφήν καὶ ποτὸν καὶ ζωὴν αἰῶνιον διὰ τοῦ παιδός σου. (Lietzmann, H.: *i. m.* 11.)

⁴² ἐν ἐκκλησίᾳ ἐξομολογήσῃ τὰ παραπτώματά σου, καὶ οὐ προσελεύσῃ ἐπὶ προσευχὴν σου ἐν συνειδήσει ποινηρᾶ. αὕτη ἐστὶν ἡ ὁδὸς τῆς ζωῆς. (Lietzmann, H.: *i. m.* 8.)

⁴³ ὅπως καθαρὰ ἡ θυσία ὑμῶν ἦ. (Lietzmann, H.: *i. m.* 13.)

vetség kultuszával szemben az új, keresztyén kultuszt hangsúlyozzák. Ez a szembeállítás itt azonban nem hangsúlyos. A szerkesztővel összhangban a prófétai idézetet úgy kell látnunk, mint a tiszta áldozat követelményét. Míg a 11–13. fejezetek azt vizsgálják, hogy mi a viszonya a gyülekezetnek a külső világhoz, addig a 14. fejezet a gyülekezet belső életét, erkölcsi állapotát érinti. Hirdeti, hogy a gyülekezet csak akkor tudja megünnepelni a maga eucharisztikus áldozatát, ha tagjai előzetes imával megtisztultak bűneiktől, és ha minden viszályt, félreértést tisztáztak és elrendeztek egymással. Amint azt Malakiás is megjövendölte, csak így lesz tiszta az áldozó gyülekezet, és az áldozat bemutatása is csak így fog tisztának minősülni az idők végezetén.

IV. Kiengesztelődés a Szentírásban

IV.1. Kiengesztelődés az Ótestamentumban

Az ótestamentumi kiengesztelődés kérdésénél az Isten és Izráel szövetségéből kell kiindulnunk. A kiengesztelődésnél mindig Isten és Izráel közösségének a helyreállításáról van szó, vagyis arról a szövetségről, amelyet Isten ad. Az Isten és Izráel közötti kapcsolatban meghatározó pont az, hogy Izráel Istent élőnek és érzőnek ismeri. De az Ótestamentumból az is kitűnik, hogy ugyanez az Isten kapcsolatban áll a népekkel, ahogyan ezt Noé és családja vagy Jónás és Ninive története is példázza. Isten kegyelemmel fordul az emberhez, a szövetséget helyreállítja, és mindent félretesz, ami válaszfal közötté és közöttünk. Szövetsége létrejöttének és a bűn elfedésének eszközeként az áldozatot jelölte meg. Így Izráel és a nemzetek olyan Istennel állnak szemben, aki engedi, hogy az ember keresse őt imádság, megbánás és engedelmesség által. A megbánás, imádság és áldozat emberi cselekedetek, amelyek viszont igen fontosak. Izráel istentiszteletében tehát az áldozat a központban áll. Th. C. Vriezen szerint: „az istentisztelet olyan, mint a kétirányú forgalom: az úton Isten jön az emberhez, de ugyanúgy az ember is közeledik Istenhez. Így Isten kiengesztelőként érkezik az emberhez és így nyújt neki lehetőséget a bűneiből való rendszeres megtisztulásra; az ember pedig ezen az úton bűnvallásával, hálaadásával és imádsásával közeledik Istenhez.”⁴⁴ Isten és ember között ugyanis „ajtó” van: az Úr megígért, szenvedő Szolgája.

IV.2. Kiengesztelődés az Újtestamentumban

Az Újtestamentumban explicite sehol nem jelenik meg a kiengesztelődés tana, mert az Újtestamentum elsődlegesen nem abban érdekelt, hogy a kiengesztelődésről írjon. Az eseményeket olyan történésként hirdeti, amelyek Isten világba jöttéről szólnak. A kiengesztelődés történése, Isten és ember, valamint emberek egymás közötti közösségének Krisztus egyszere áldozata által való helyreállítása.

Azon kevés igehely, amely az Újszövetségben a kiengesztelődésről szól, Pál apostoltól származik. Az Ef 2,14 jól eligazít a kiengesztelődés helyes megértése tekintetében: *Mert ő a mi békességünk, ki egyé tette mind a két nemzetséget, és lerontotta a közbevetett válaszfalat.* Az apostol a gyülekezetében élő zsidók és pogányok viszonyáról ír, akik között magas válaszfal volt. Talán betű szerint is gondolhatunk arra a falra, amely Je-

⁴⁴ Vriezen, Th. C.: *Hoofdlijnen der theologie van het Oude Testament*, 2-de uitgave. Wageningen 1954, 292. Idézi: Lekkerkerker, A. F. N.: *Het evangelie van de verzoening: de tussenmuur weggebroken*. Baarn 1966, 105–106.

ruzsálem templomának előudvarában állt. A pogányoknak tilos volt ennél tovább menniük. A következő fal mögött már csak a papok tartózkodhattak. Jézus Krisztus azért jött, hogy lebontsa a választófalat az izraeliták és pogányok között, és hogy általa együtt találják meg az Atyához vezető utat. Mert jóllehet az embereknél ez lehetetlen, de nem az Istennél; őnála minden lehetséges. (Márk 10, 27)

V. Összefoglalás és konklúzió

Az ősegyháznak, amelyben zsidók, prozeliták és keresztyének éltek, még nem volt kikristályosodott, szisztematikusan kidolgozott tanítása. Tagjai vagy személyesen találkoztak Jézussal, vagy pedig olyan szemtanúktól hallották az evangéliumot, akik személyesen ismerték Jézust. Életüket a parúzia határozta meg. A Krisztus visszajövetelének váradalma pedig folyamatos önvizsgálatot, állandó készenléteket követelt meg. Jézus Krisztus széles és keskeny útról szóló tanítása (Mt 7,13–14; Lk 13,23–24) elevenen élt az egyének és a közösségek tudatában és széles körben volt elterjedt, amint ezt Hermasz *Pásztor*a, Barnabás levelei és a qumráni szövegek is tanúsítják.

A Didaché elsősorban az egyház szertartásaira összpontosít, a közösségi élet szabályait rögzíti. A népek, nemzetek felé fordul és tanít a széles és keskeny útról, az élet és halál útjáról: *Az élet útja ez: először, szeresd Istenedet, aki teremtett téged, másodsor, szeresd felebarátodat, mint önmagadat. Te se tedd azt másnak, amit nem akarsz, hogy neked tegyenek.*⁴⁵ Ehhez kapcsolódnak még a 4,13–14 is: *Az Úr parancsait el ne hagyd, tartsd meg, amit kaptál... Az egyházban valld meg botlásaidat és rossz lelkiismerettel ne járulj az imádatába. Ez az élet útja.*⁴⁶

Az élet útjához való igazodás, a folyamatos önvizsgálat tudat alatt is a naponkénti megbocsátást, kiengesztelődést jelenti. Albrecht Ritschl szerint az első század görög nyelvű egyházában még nem beszélhetünk a kiengesztelődés tanáról.⁴⁷ Őket többnyire a romlandó emberiség megváltása foglalkoztatta. Minden figyelmüket Krisztus istenségének valóságos, a Szentháromság megvallására tanítására irányították.

A Didaché viszont kiengesztelődésről beszél. Az eucharisztia megünneplésére, az örök élet izlelésére történő felhíváshoz a kiengesztelődésre való felhívás kapcsolódik. A közösségi élet ilyen módon történő megélése azt jelentette, hogy a gyülekezeti tagok egymást erősítették a közösség hitében és tudásában. Ebben a közösségben tudták megélni a Krisztus által adott kiengesztelődés élményét. Johannes Betz szavaival: *Az eucharisztia híd az első és a második parúzia között.*⁴⁸ Az örök életre való készülődést a legszebben Didaché 4,8 illusztrálja, ahol megfogalmazza az eucharisztia és a kiengesztelődés szoros kapcsolatát: *ha közösségetek van a halhatatlannal, mennyivel inkább balandókkal.*⁴⁹

⁴⁵ *Didaché* 1,2; i. m. 93.

⁴⁶ Uo. 4,13–14; i. m. 95–96.

⁴⁷ Ez a téma csak a latin nyelvű nyugati egyházban kerül majd napirendre: Tertullianusnál, Augustinusnál, majd pedig Anselmus kiengesztelődés tanában éri el tetőpontját. Vö. Ritschl, Albrecht: *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*. Bonn 1888.

⁴⁸ Betz, Johannes: *The Eucharist in the Didachè*. In: Draper, J. A.: *The Didachè in Modern Research*. Brill–Leiden 1996, 272.

⁴⁹ εἰ γὰρ ἐν τῷ ἀθανάτῳ κοινωνοὶ ἐστε, πόσω μᾶλλον ἐν τοῖς θνητοῖς. (Lietzmann, H.: i. m. 7.)

Felhasznált irodalom

- Balázs Károly: *Újszövetségi Szómutató Szótár*. Logos Kiadó. Budapest 1998.
- Baumgartner, Ephrem: *Die Agapen in der Didache*. Bukh- und Kunstdruckerei Union Solothurn, 1909.
- Betz, Johannes: The Eucharist in the Didachè. In: Draper, J. A.: *The Didachè in Modern Research*. Brill–Leiden 1996.
- Didaché azaz A tizenkét apostol tanítása. In: *Apostoli atyák*. Ókeresztény írók. III. kötet. Szerkesztette Vanyó László. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1980.
- Eusebius: *Kirkhengeschiedte*. Herausgegeben von Eduard Schwartz. 5. Aufl. Akademie-Verlag, Berlin in Arbeitsgemeinschaft mit dem J. C. Hinrichs Verlag, Leipzig 1952.
- Harnack, Adolf: *Die Lehre der zwölf Apostel nebst Untersuchungen zur ältesten Geschichte der Kirchenverfassung und des Kirchenrechts*. Leipzig 1886. Nachdruck, Akademie Verlag, Berlin 1991.
- Lekkerkerker, A. F. N.: *Het evangelie van de verzoening: de tussemuur weggebroken*. Baarn 1966.
- Lietzmann, Hans: *Die Didache. Mit kritischem Apparat*. Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen 6. 3. Aufl. A. Marcus und E. Weber's Verlag, Bonn 1923.
- Niederwimmer, Kurt: *Die Didaché*. Kommentar zu den Apostolischen Vätern. Bd. 1. Vandenhoeck&Ruprekht. Göttingen 1989.
- Ritschl, Albrecht: *Die christliche Lehre von der Rechtfertigung und Versöhnung*. Bonn 1888.
- Stuiber, Alfred: Eulogia. In: *Reallexikon für Antike und Christentum* 6. 1966.
- Szent Biblia*. Fordította Károli Gáspár. Kiadja a Brit és Külföldi Biblia-Társulat. Budapest 1926.
- Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Szent István Társulat. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. Budapest 1980.

The Relationship of the Eucharist and Reconciliation in the *Didaché*

Zoltán Juhász is analyzing the relation of the Eucharist and reconciliation through one of the well-known writings of the Early Church – *The Lord's Teaching to the Nations Through the Twelve Apostles*.

Christianity has evolved from Judaism, and despite many differences there are still numerous similarities, overlaps as the feast, liturgy, prayer, Holy Communion and the renewal of the covenant.

The meaning and content of the Eucharist went through several changes during the history of the Church, and differences of opinion on this point exist even in our days. The Eucharist is an important part of Christian faith which lives in the Parousia, through this Christians are in ongoing relation with the resurrected Lord.

As a result of the reconciliation of Christ, the participation of Christians in the Eucharist enforces their relation to each other.

The strong relationship between the Eucharist and reconciliation is clearly stated in the 8th verse of the 4th chapter of the *Didaché*: “for if ye are partakers in that which is immortal, how much more in things which are mortal”.